

UTREDNINGSGRUPPEN, UV STOCKHOLM, 1992:13

Riksantikvarieämbetet
BYRÅN FÖR ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR

ARKEOLOGISK UTREDNING

Östhamra

UPPLAND
FRÖTUNA SOCKEN
NORRTÄLJE KOMMUN

Innehåll

Inledning		5
Topografi och fornlämningsmiljö		5
Specialinventering		8
Utredningsgrävning		9
Sammanfattning och åtgärdsförslag		10
Källor		12
 Bilagor		
	<i>Fornlämningsbeskrivningar</i>	14
	<i>Schakttabell</i>	16
 Karta 1.	<i>Topografiska kartan med utrednings- området markerat, skala 1:50 000</i>	4
 Karta 2.	<i>Historiskt kartöverlägg från år 1665, skala 1:10 000</i>	6
 Karta 3.	<i>Historiskt kartöverlägg från år 1799, skala 1:10 000</i>	7
 Karta 4.	<i>Grundkarta med bl a områden och forn- lämningar markerade, skala 1:2 000</i>	Utvik
 Karta 5.	<i>Grundkarta med bl a förundersöknings- områdena markerade, skala 1:2 000</i>	Utvik
 Karta 6.	<i>Ekonomiska kartan med utrednings- området markerat, skala 1:10 000</i>	13

Karta 1. Utdrag ur Topografiska kartans blad, Norrtälje 11J NV, med utredningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

Arkeologisk utredning

Uppland, Frötuna socken, Norrtälje kommun,
Östhamra 1:52 m fl

Inledning

Utredningsgruppen vid Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar, UV-Stockholm, har under våren 1992 utfört en arkeologisk utredning inom rubricerat område. Utredningen har syftat till att fastställa förekomst av fornlämningar inom exploateringsområdet.

Utredningen föranleddes av planerad småhusbebyggelse och uppdragsgivare var Stadsbyggnadskontoret, Norrtälje kommun. Länsstyrelsen i Stockholms län beslutade om utredning, dnr 11.3919-63-92, RAÄ:s dnr 1624/92.

Kart- och arkivstudier och specialinventering syftade till att lokalisera fornlämningar synliga ovan mark samt lägen för, i första hand, förhistoriska boplatser. Utredningsgrävningen, med hjälp av sökschakt, innebar att klargöra om lägena utgjorde fornlämningar eller ej.

Ansvarig för utredningen var antikvarie Ing-Marie Pettersson. Utredningsgrävningen och rapporten har gjorts i samarbete med antikvarie Katarina Appelgren. De historiska kartöverläggen har framtagits av antikvarie Elisabeth Essen.

Topografi och fornlämningsmiljö

Utredningsområdet ligger i Frötuna sockens västra del. Socknen har en småkuperad terräng med bergs- och moränhöjder med mellanliggande sedimentmarker som idag nyttjas för odling.

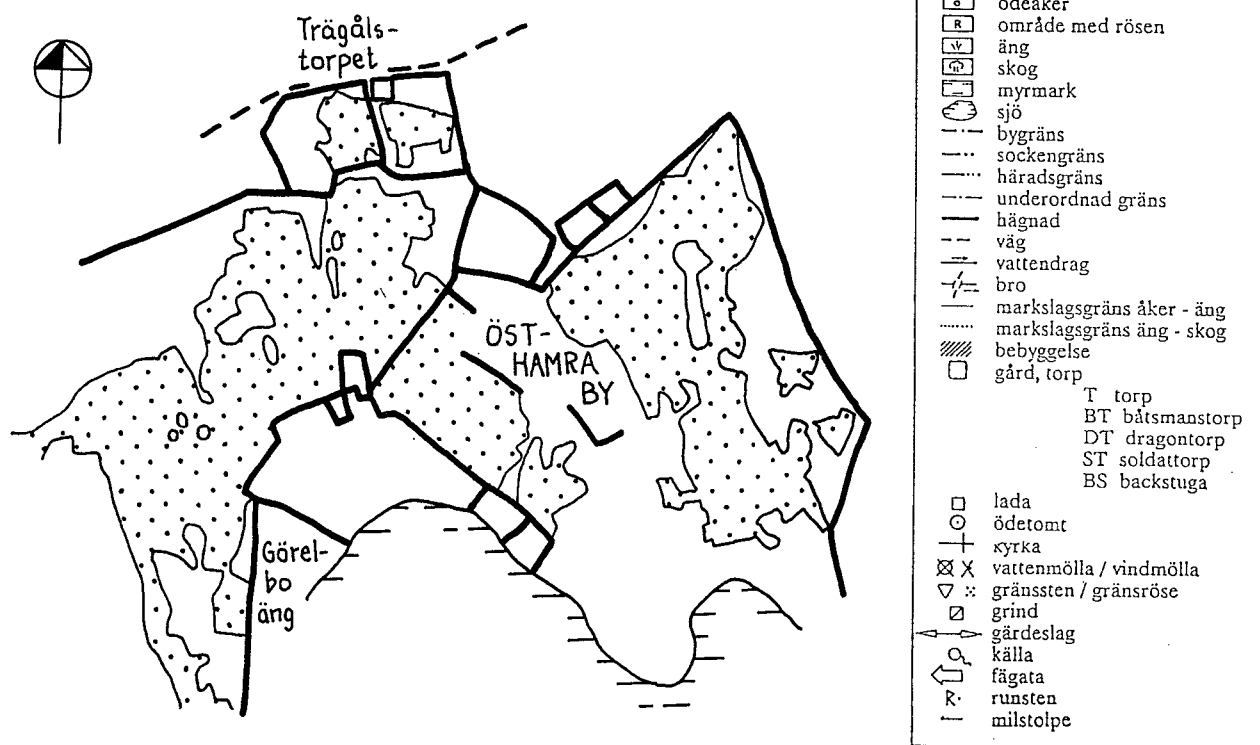
Området är beläget söder om sprickdalen mellan Kyrksjön och Kvisthamraviken, på en sydsluttning ner mot sjön Limmaren. Nivåerna inom området ligger 10-26 meter över havet (m.ö.h.).

Bygden domineras av fornlämningar från järnålder. Lämningar från sten- och bronsålder saknas i det närmaste helt. Det beror på att området ligger så lågt att det, så sent som under bronsålder, endast

utgjorde en mindre ö i ett skärgårdslandskap. Kustlinjen låg under senare hälften av bronsålder ca 20 m över nuvarande havsnivå. Under sen järnålder var sjön Limmaren en havsvik med en något högre vattennivå än idag.

Utredningsområdet ligger inom Östhamra bys ägor. Byn nämns i det skriftliga materialet första gången 1365, j östhambre. Under 1400-talet köptes byns skattehemman upp och hamnade under godset Björnö. Arrendegårdar fanns dock kvar i byn fram till 1870. Bytomten ligger enligt de äldre kartorna utanför utredningsområdet. Enligt DMS finns ett torp i byn vilket tillhör kyrkan enligt skriftligt belägg från år 1535. Var detta torp legat är oklart. På lantmäteriakter över byn från 1665 och framåt finns ett Östhamra torp i utredningsområdets nordöstra del. Torpbebyggelsen tycks, från 1799 och framåt, ligga norr om landsvägen som förefaller ha i stort sett samma sträckning som idag. Torpets särhågnade åkrar är dock belägna söder om vägen och inom utredningsområdet. På kartor av år 1665 och 1690 ligger detta torp dock söder om vägen och därmed möjligen inom utredningsområdet. Torpets namn är här "Trägålstorpet".

skala 1:10000

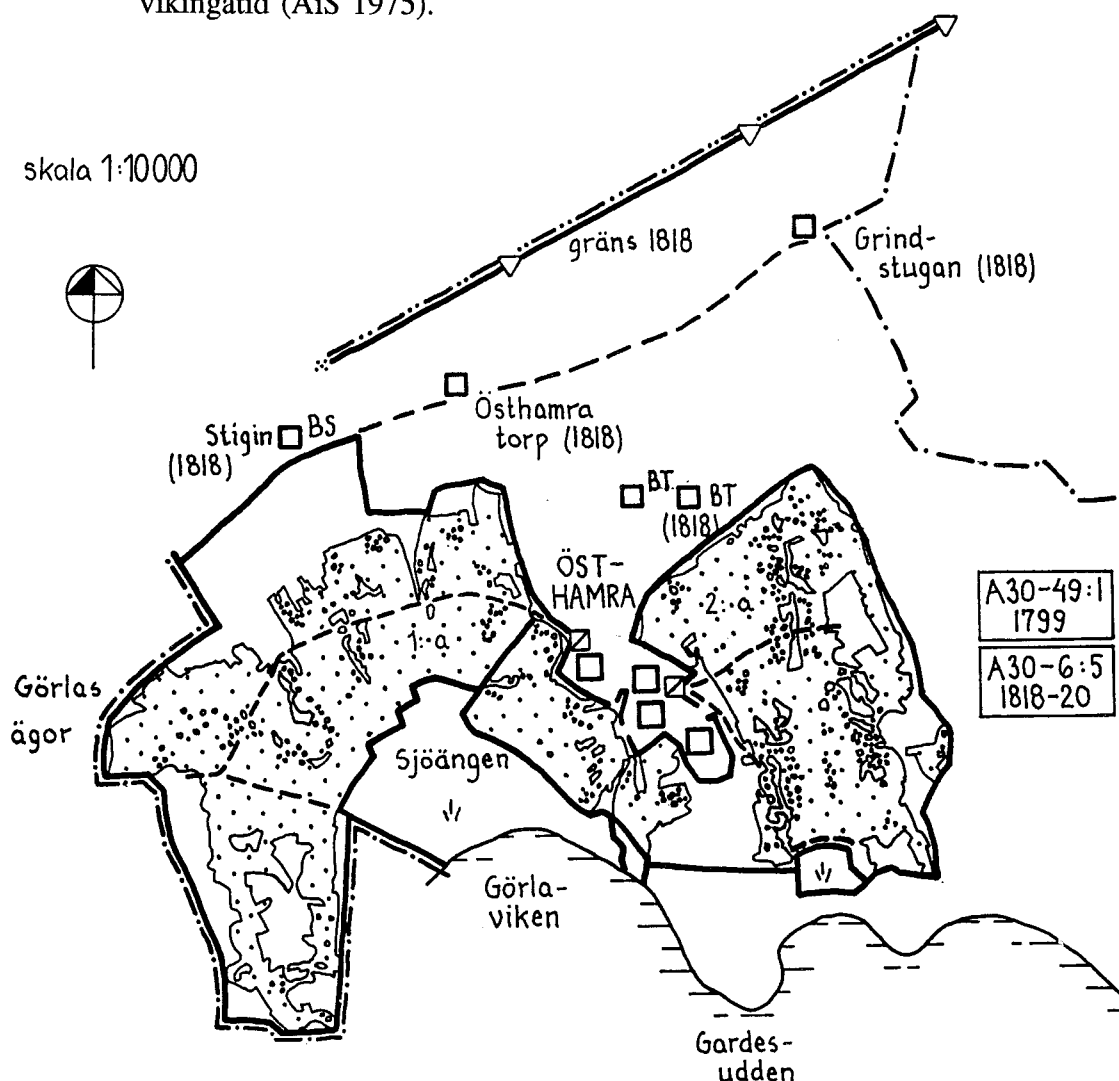

Karta 2. Historiskt kartöverlägg. Östhamra, Frötuna socken, 1665. (Nordiska museets samling).

Vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering inom Frötuna socken år 1977 registrerades inga fornlämningar inom utredningsområdet. I närheten av utredningsområdet redovisades två stora gravfält (RAÄ 47 och 48), ett mindre gravfält (RAÄ 46), ett ensamliggande röse (RAÄ 44) samt en runristning (RAÄ 14).

Gravfälten ligger inom Östhamra bys ägor och kan utifrån gravtyperna allmänt dateras till yngre järnålder. På ett bergskrön nordväst om utredningsområdet ligger det ensamliggande röset, en gravtyp som vanligen dateras till yngre bronsålder-äldre järnålder. Nedanför och söder om röset, vänd mot norr och Kvisthamraviken, är runristningen (RAÄ 14).

Mellan de två stora gravfälten öster om utredningsområdet utförde Riksantikvarieämbetet 1975 en undersökning av Östhamra bytomt. Anläggningar och fynd visade att bytomten hade kontinuitet ner i vikingatid (AiS 1975).

Karta 3. Historiskt kartöverlägg. Östhamra, Frötuna socken, 1799 och 1818-20. (Lantmäteriverkets arkiv, Gävle).

År 1990 undersökte UV-Stockholm gravar och boplatser vid Görla, (RAÄ 22 och 23) knappt 1 km sydväst om utredningsområdet. Boplatsens äldsta fas dateras till bronsålder och äldsta järnålder och har tolkats som en tillfällig boplatz belägen vid den samtida havsstranden (motsvaras nu av en nivå på 20-21 m.ö.h.). Vid undersökningen framkom även långhus från romersk järnålder-folkvandringstid. De gravar som undersöktes var samtida med den senare bosättningen (Eriksson 1990).

Med ledning av detta kunde det inom området förväntas bosättningar äldre än vikingatid, dvs en föregångare till bytomten som redan undersökts. Då gravfälten troligen även kan vara från folkvandringstid-vendeltid skulle det kunna antyda en samtida bosättning. Utredningsområdet är dock beläget på en nivå upp mot 26 m.ö.h., vilket även möjliggör förekomst av boplatser samtida med den äldsta vid Görla.

Specialinventering

Specialinventeringen har utförts i hela utredningsområdet. Den nordvästra delen utgörs av tomtmark och i söder, samt i områdets mellersta del, är det skogsmark med i huvudsak lövträd. I övrigt utgörs området av åkermark, i nordöst av igenväxande åkermark.

Beteckningarna nedan (I-IX) avser möjliga fornlämningar eller möjliga fornlämningslägen och återfinns på karta 4. De lämningar som redan vid specialinventeringen bedömdes vara fasta fornlämningar återfinns på samma karta.

- I Ungefärligt läge för "Trägålstorpet" enligt karta av år 1665. Området utgörs av igenväxt åkermark.
- II Boplatsläge som utgörs av svag sydvästsluttning 22-27 m.ö.h. Skyddat mot norr och öster av höjdryggar. Idag igenväxande åkermark.
- III Stenvall/rest av stenvall, ca 1,5 m bred och intill 0,5 m hög. I anslutning till den finns större ansamlingar av odlingssten. Stenvallen är identisk med den hägnad som finns markerad på lantmäteriakter från 1665 och framåt.
- IV Boplatsläge som utgörs av naturliga terrasser i sydsydvestsluttning 16-21 m.ö.h. Idag åkermark utom i nordväst där

det är hagmark. I nordvästra delen påträffades en bränd flinta, möjligen del av en plattformskärna.

- V Boplatsläge som utgörs av terrass i sydvästsluttning 14-15 m.ö.h. Idag åkermark.
- VI På krönet, av en mot söder sluttande höjdrygg, är en osäker stensättning med diffus begränsning men som i nordöst har en antydning till kantkedja.
- VII Boplatsläge som utgörs av sydsluttning 18-24 m.ö.h. Den norra delen är idag hagmark/tomtmark genomskuren av ett par mindre vägar, och i södra delen finns en stor lada. Den södra delen utgörs av åkermark.
- RAÄ 114:3. I norra delen av VII är en ca 40 m lång stensträng. Den återfinns ej på de historiska kartöverläggen.
- RAÄ 116:1. På avsats och i sydöstra sluttningen är ett gravfält bestående av runda stensättningar och en grav markerad med klumpsten.
- VIII Området väster och söder om gravfältet (RAÄ 47) utgörs av ett möjligt boplatsläge, beläget i sydsluttande åkermark och skogsmark.
- IX I område VIII:s västra del är en osäker stensättning med mittblock. Omedelbart öster och söder om den finns ytterligare markfasta block samt ansamlingar av sten som indikerar ytterligare gravar. Södra delen av impedimentet har odlats åtminstone sedan 1700-talet. Här finns flera röjningsrösen som även kan dölja fler gravar.

Utredningsgrävning

På grundval av specialinventeringen grävdes 31 schakt med maskin inom områdena I-IX. Schaktlängden uppgick till 200 löpmeter och schaktbredden var mellan 1,5 och 4 m.

Inom område I upptogs fyra schakt. Anledningen var att kontrollera om det fanns spår av det torp som finns belagt i 1665 års kartmaterial. I schakten påträffades enstaka tegelfragment och en yngre rödgodsskärva. Den senare dateras generellt till 1600-1700-tal. Några lämningar från torpbebyggelsen framkom ej.

Inom det förmodade boplatsläget IV upptogs fem schakt. I två av schakten påträffades förhistoriska boplatslämningar såsom stolphål och en mörkfärgning. Om boplatslämningarna är samtida med det intilliggande gravfältet (RAÄ 47) kan ej avgöras utan vidare undersökningar.

Område VI består av en förhöjning som bedömdes vara en möjlig grav. Förhöjningen visade sig vid avtorvning vara en flerskiktad stensättning med en diameter av 10 m (RAÄ 114). Denna typ av grav dateras vanligen till perioden yngre bronsålder - äldre järnålder.

Inom område VII togs ett schakt upp i en mindre förhöjning. I schaktet påträffades en del av en stenpackning som bedömdes vara en stensättning (RAÄ 114:2). Troligen finns ytterligare gravar i området mellan de två, nu påträffade, stensättningarna.

2
1
Område VIII bedömdes vid specialinventeringen som ett möjligt boplatsläge. Området är beläget väster, söder och öster om det nypåträffade gravfältet (RAÄ 116:1). Tio schakt upptogs varav sex inte innehöll något av antikvariskt intresse. I de resterande fyra schakten framkom lämningar av en förhistorisk boplat (RAÄ 117) och ytterligare två stensättningar (RAÄ 115). Huruvida boplatslämningarna är samtida med gravfältet eller ej kan inte avgöras utan vidare undersökningar.

Gravarna i gravfältet består av flacka och övertorvade stensättningar. Inom område IX påträffades en gravgrupp om två stensättningar anlagda invid resp runt ett mittblock. Gravtypen dateras generellt till yngre bronsålder-äldsta järnålder. Mellan och söder om gravfältet och gravgruppen finns svaga förhöjningar och markfasta block som kan indikera ytterligare gravar utan synlig markering ovan mark. Möjligt är att gravfältet och gravgruppen utgör ett sammanhängande gravfält.

Inom område II, III och V upptogs schakt i vilket inget av antikvariskt intresse framkom.

Sammanfattning och åtgärdsförslag

Inom utredningsområdet fanns tidigare inga registererade fornlämningar. Vid den arkeologiska utredningen har ett flertal fornlämningar påträffats. Fornlämningarna består av ett gravfält (RAÄ 116), fyra stensättningar (RAÄ 114 och RAÄ 116) och tre boplatser av

förhistorisk karaktär (RAÄ 112, 115, 117) samt en stensträng (RAÄ 114).

Huvuddelen av gravarna är belägna i utredningsområdets västra del i anslutning till och söder om befintlig tomtmark samt i mellersta delen intill fastigheten Östhamra 1:53. Gravformerna och i viss mån det topografiska läget gör en datering till perioden yngre bronsålder-äldre järnålder trolig.

Boplatslämningar påträffades både i utredningsområdets östra del samt söder och väster om de ovannämnda gravarna. Huruvida boplatslämningarna är samtida med gravarna kan ej avgöras utan vidare undersökningar.

I kartmaterialet från år 1665 finns ett torp belagt. Enligt kartmaterialet bör torpet ha legat i utredningsområdets nordöstra del, invid den nuvarande landsvägen. Några spår efter torpet påträffades inte vid utredningen. Möjligen ligger det i eller omedelbart norr om den nuvarande vägsträckningen.

RAÄ nr	Objekt	Status	Källa	Åtgärdsförslag
112	Boplats	Fast fornlämning	Spec inv och utr grävn	Förundersökning
114:1	Stensättning	Fast fornlämning	Spec inv och utr grävn	Förundersökning
114:2	Flatmarksgrav	Fast fornlämning	Spec inv och utr grävn	Förundersökning
114:3	Stensträng	Fast fornlämning	Spec inv	Förundersökning
115	Boplats	Fast fornlämning	Spec inv och utr grävn	Förundersökning
116:1	Gravfält	Fast fornlämning	Spec inv och utr grävn	Förundersökning
116:2	Stensättning	Fast fornlämning	Spec inv	Förundersökning
116:3	Stensättning	Fast fornlämning	Spec inv	Förundersökning
117	Boplats	Fast fornlämning	Spec inv	Förundersökning

De nypåträffade fornlämningarnas exakta utbredning kan fastställas först vid en arkeologisk förundersökning.
Länsstyrelsen i Stockholms län fattar beslut om vidare antikvariska åtgärder.

Stockholm i april 1992

Ing-Marie Pettersson

Katarina Appelgren

Källor

Arkeologi i Sverige 1975, 1976, Riksantikvarieämbetet rapport 1976 A5.
Eriksson, Thomas, 1990, Görlagrävningarna 1990. Ur: Sjuhundrabygdens årsskrift 1991.

Det medeltida Sverige (DMS), Riksantikvarieämbetet.
Fornminnesregistret (FMR), Riksantikvarieämbetet.
Lantmäteriverkets arkiv (LKV).

Kartor

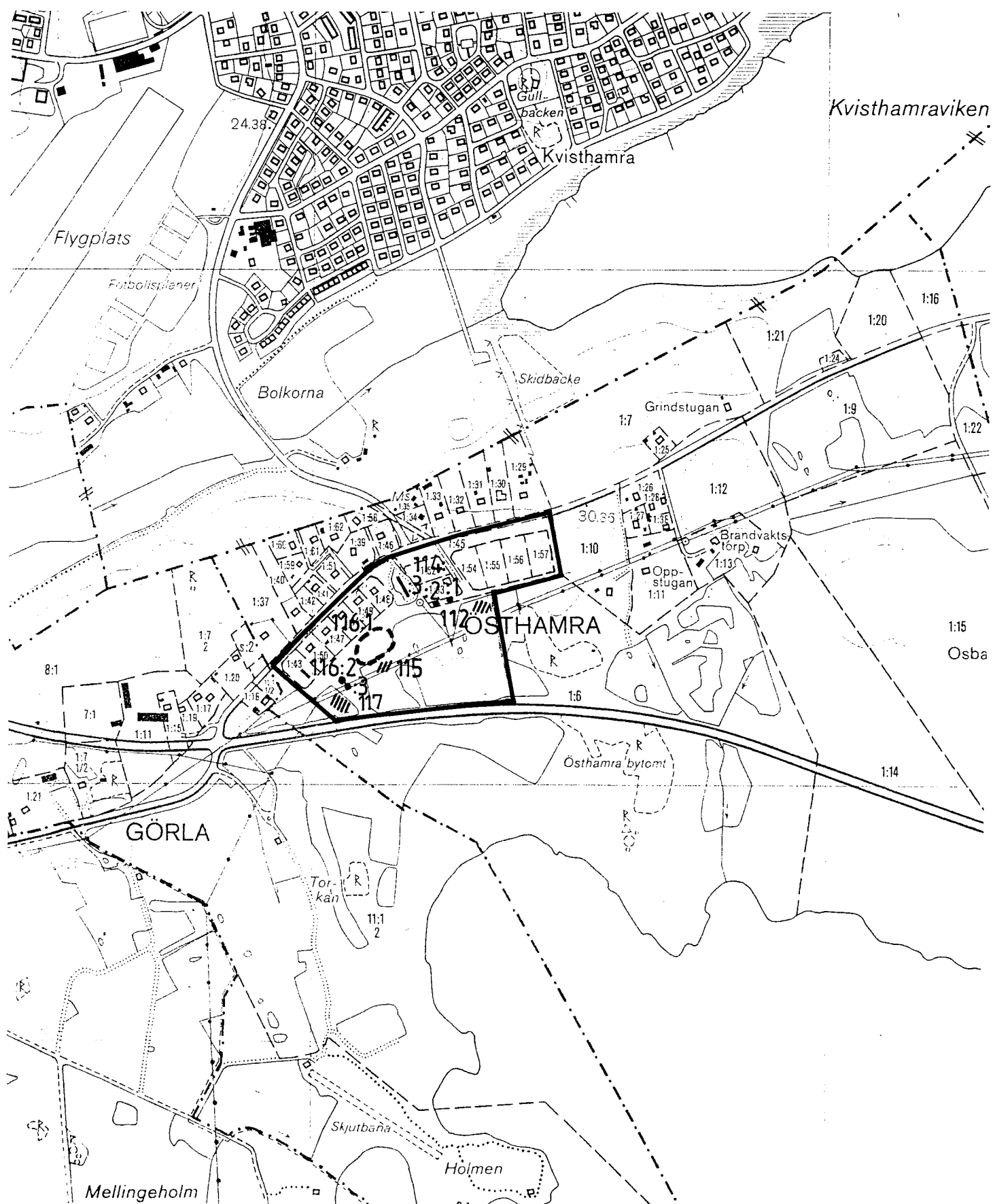
Topografiska kartans blad, Norrtälje 11J NV, skala 1:50 000.
Ekonomiska kartans blad, Frötuna 11J5c, skala 1:10 000.

Avmätning 1665.

Geometrisk avmätning, 1690, LMV A12.

Åkerdelning mm 1799, LMV A30-49:1.

Ägomätning, rågångsbestämning, 1818-20, LMV A30 6:4.

Karta 6.

Utdrag ur Ekonomiska kartans blad, Frötuna 11J5c. Utredningsområdet med samtliga nu kända fornlämningar markerade. Skala 1:10 000.

Fornlämningsbeskrivningar

Nyregistrerade lämningar anmälda till fornminnesregistret, Riksantikvarieämbetet.

RAÄ 112

Boplats utan synlig anläggning, med obestämbar begränsning men minst 20x15 m st (Ö-V). Vid utredningsgrävning framkom ett stenskott stolphål och två sotfläckar i två schakt. Ca 30 m V om boplatsen framkom vid ytplockning i ploglagret en flintbit med slagspår. Inga anläggningar fanns dock i de schakt som upptogs intill fyndplatsen.

Status: (R)

Terräng: Avsats i SSV sluttning. Åkermark, sand.

RAÄ 114

1) Stensättning, närmast rund, 8-9 m i diam och 0,3 m h. Övertorvad fyllning av 0,3-0,4 m st stenar, enstaka intill 0,6 m st. I NNÖ kantkedja av 3 block, 0,4 m h och 0,5-0,7 m l. Något oregelbunden form.

S om stensättningen finns naturliga block och i anslutning till dessa enstaka mindre stenar. Möjligen kan här finnas fler gravar utan synlig markering ovan mark.

ca 35 m VSV om nr 1 är:

2) Flatmarksgrav. Stensättning som framkom vid utredningsgrävning 0,1 m under torven. I schaktet syntes 4x2 m bestående av en en- till tvåskiktad packning av 0,1-0,3 m st stenar.

ca 45 m VNV om 3 är:

3) Stensträng, ca 40 m l (160-360 gon), 1-1,5 m br och huvudsakligen enskiktad av 0,3-0,7 m st stenar. Bortbruten i N och S i samband med väg- och husbyggnad.

Status: R (nr 1 och 3), (R) (nr 2)

Terräng: Krön av höjdrygg (N-S) (nr 1) och avsats i V kanten av densamma. Tomtmark/igenväxande hagmark.

RAÄ 115

Boplats utan synlig anläggning med obestämbar begränsning men minst 20x15 m st (Ö-V). Vid utredningsgrävning framkom, i ett 9x1,5-2,5 m st schakt, 2 stolphål och en mörkfärgning. Spritt i ploglagret förekommer bränd lera inom hela ytan.

Status: R

Terräng: Avsats i S-sluttning. Åkermark.

RAÄ 116

1) Gravfält, 80x55 m st (Ö-V) bestående av ca 15 fornlämningar. Dessa utgörs av 14 runda stensättningar och 1 klumpsten.

De runda stensättningarna är 3-6 m i diam och 0,05-0,3 m h övertorvade med enstaka eller vanligen talrika, i allmänhet 0,2-0,4 m st, stenar i ytan. Några har i det närmaste fyllning. Samtliga har något oregelbunden form och ett par har påförd odlingssten. Vissa stensättningar framkom i gravfältets västra del vid utredningsgrävning och några stenar var synliga i ytan före avtorvning.

Klumpstenen, belägen i gravfältets SÖ del, är 0,4 m h och 0,7x0,5 m stor.

Odlingssten i gravfältets S och V del härrör sig sannolikt från gravar i åkermarken.

2) Stensättning, närmast rund, ca 6 m i diam och 0,1-0,2 m h. Övertorvad fyllning av 0,2-0,4 m st stenar. Mittblock 0,7 m h och 1,2x1 m st (NÖ-SV). Beväxt med lövsly.

5 m 160 gon om nr 2 är:

3) Stensättning, närmast rund, 3-4 m i diam och 0,1-0,2 m h. Gles fyllning tydligast i S av 0,2-0,3 m st stenar. Mittblock 0,7 m h och 1,2x0,9 m st (NÖ-SV). Beväxt med gräs och lövbuskar.

Status: R

Terräng: S och SÖ sluttning samt avsats mot SV. Igenväxande hagmark och hagmark med lövträd, lövsly och nyponbuskar.

RAÄ 117

Boplats utan synlig anläggning, med obestämbart begränsning men minst 10x5 m (NÖ-SV). Vid utredningsgrävning framkom, i två schakt över ovanstående yta, 2 stolphål och 1 stensamling. I ploglagret enstaka fragment av bränd lera.

Status: (R)

Terräng: SSV-sluttning nedanför mindre höjdrygg (NV-SÖ). Åkermark.

Schakttabell

RAA nr	Schakt nr	Storlek	Djup	Jordarter	Anläggningar
112	13	9x3	0,25-0,3	Matjord, grus- o småstensbl, sand o grus i botten.	A1 Sotfläck, 0,5x1 m (Ö-V), sot o kol i ytan. A2 Stolphål, 0,3 m i diam, stenskott av intill 0,1 m st stenar, 0,15 m dj, kolbl fyllning.
112	14	7x4	0,3	Matjord, grus- o småstensbl, sand o grus i botten.	A1 Mörkfärgning 0,8x0,3 m, oval. Sot- o kolfrag i ytan.
115	24	9x1,5-2,5	0,3-0,4	Matjord, i botten grusbl sand.	A1 Stolphål, 0,3 m i diam, 0,2 m djup, rundad botten. Mörkf fyllning. A2 Stolphål? 0,15 m i diam, sot- o kolbl i ytan. A3 Mörkfärgning? 0,5 m i diam, sotf i ytan.
116	25	9x1,5-2	0,05-0,15	Matjord.	A1 Stensättning, ca 3-4 m i diam, 0,1-0,3 m stenar o 0,05 m h. A2 4 m SV om A1, 2-3 m i diam, 0,2-0,3 m st stenar, mittsten? 0,2 m h.
117	28	7x1,5-2,5	0,2-0,35	Matjord, grus- o småsten, i botten sand/mo.	A1 Stolphål, 0,3 m i diam, 0,07 m dj, fyllning av mörkf sandbl lera. A2 Stolphål, 0,4 m i diam, fylln av sotbl lera.
117	29	4x1,5	0,3-0,4	Matjord, grus- o småsten, i botten sand/mo.	Samling av 0,1-0,2 m st stenar, möjligen en anl.
114:2	30	L-form 14x3	0,1-0,2	0,1-0,2 m torv. I botten sand och grus.	A1 Stensättning?, den i schaktet synliga delen 2x4 m (N-S), en- till två-skiktad.
114:1	31	2x2	0,1-0,2	0,1-0,2 m torv.	Övertorvad fyllning till stensättning 12 m i diam, flerskiktad.